

Trò chơi Đầu hồ

và những bộ đầu hồ ở Huế

TS. TRẦN ĐỨC ANH SƠN*

A- Về trò chơi đầu hồ: Đầu hồ là một trò chơi có nguồn gốc từ Trung Hoa. Đầu nghĩa là ném; Hồ nghĩa là cái bình. Đầu hồ là ném (một vật) vào cái bình, ở đây là ném những mũi tên bằng gỗ lọt vào miệng một chiếc bình. Trò chơi này được mô tả khá chi tiết (cùng với 20 hình vẽ minh họa) trong cuốn Nhật dụng bách khoa toàn thư(1) xuất bản tại Đài Loan năm 1935. Theo sách này, bộ dụng cụ chơi đầu hồ gồm một chiếc bình cao cổ, đường kính miệng là 3 tấc, cao khoảng 1 thước(2) đựng đầy hạt đậu nhỏ. Hai bên miệng bình có gắn 2 cái tai, là những chiếc ống nhỏ, không có đáy. Một bộ tên gồm 12 chiếc, mỗi tên dài 2 thước 4 tấc. Người chơi dùng cách chiếc bình một khoảng bằng 2,5 chiêu dài mũi tên và tìm cách ném những mũi tên lọt vào miệng bình (ném trúng). Ngày trước, mỗi người chơi chỉ được ném tối đa là 4 mũi tên. Về sau luật có thay đổi, nếu người chơi ném trúng một lượt tên thì giữ quyền ném mũi tên kế tiếp, đến khi nào ném trật ra ngoài thì mới ngưng lượt. Nếu một người ném trúng 12 lần liên tiếp thì gọi là toàn hồ, được tôn là hiền (giỏi). Nếu không vào trọn 12 mũi tên một lượt thì ai đạt 120 điểm trước sẽ là người thắng cuộc. Nếu có nhiều người cùng đạt 120 điểm thì người nào còn tên nhiều sẽ thắng.

Từ Trung Hoa, trò chơi đầu hồ đã lan sang các nước láng giềng như Việt Nam, Triều Tiên(3)... và có những biến tướng so với cách

chơi của người Trung Hoa. Không rõ trò chơi đầu hồ được du nhập vào Việt Nam từ khi nào, chỉ biết đó là trò chơi khá phổ biến dưới triều Nguyễn (1802-1945), rất được giới vương giả, quyền quý ưa chuộng. Trò chơi này thường được tổ chức trong hoàng cung Huế hay các phủ đệ của những hoàng thân, quan lại triều Nguyễn. Nhiều tư liệu cho biết vua Tự Đức và vua Bảo Đại là những xảo thủ trong trò chơi này.(4)

R.Orband, nguyên Công sứ Trung Kỳ thời thuộc Pháp, trong bài viết giới thiệu về những chiếc đầu hồ ở lăng Tự Đức trên Tạp chí BAVH (năm 1917), cũng đã dành một phần quan trọng để giới thiệu về trò chơi đầu hồ ở Trung Hoa - được phản ánh trong cuốn Lễ ký (nguyên bản chữ Hán, S.Couvreur dịch sang chữ Pháp và La tinh) - từ dụng cụ, địa điểm tổ chức cuộc chơi đến số lượng người chơi và luật chơi đầu hồ. Tư liệu này cho biết số lượng mũi tên tỷ lệ thuận với người tham gia trò chơi và có 3 loại mũi tên khác nhau: Loại dài 40cm dùng để chơi trong phòng; loại dài 56cm dùng chơi ngoài hiên nhà và loại dài 72cm dùng để chơi ngoài sân(5).

Khác với cách chơi đầu hồ được mô tả trong cuốn Nhật dụng bách khoa toàn thư và trong bài viết của R.Orband, lối chơi đầu hồ ở Huế

không ném mũi tên trực tiếp vào miệng bình mà ném gián tiếp thông qua một vật bằng gỗ, thường gọi nôm na là con cốc, đặt ở giữa người chơi và chiếc bình. Như vậy, cách chơi đầu hồ ở Huế khó hơn rất nhiều so với ở Trung Hoa. Người chơi cần có sự tính toán chính xác để mũi tên phải gõ vào con cốc, rồi mới bật ngược để lọt vào miệng bình nhờ lực đòn hồi.

Một bộ dụng cụ chơi đầu hồ ở Huế xưa gồm 3 món chính: Chiếc bình; những mũi tên và con cốc.

+ Chiếc bình: Bình không đáy, dáng như một chiếc nậm đựng rượu, có thể làm bằng đồng, bằng sứ, hay bằng gỗ. Chiếc bình được đặt trên một chiếc đế có 4 chân, trong lòng chiếc đế này có đặt chiếc trống nhỏ, bịt da một mặt, để khi mũi tên lọt vào miệng bình, rơi xuống đáy thì đầu mũi tên sẽ gõ lên mặt trống, phát ra tiếng binh! binh! báo hiệu thắng lợi. Trong một vài trường hợp, người ta còn gắn thêm vào 3 bên cổ chiếc bình lớn 2 chiếc bình có hình dáng tương tự nhưng nhỏ hơn, bên trong những chiếc bình nhỏ này có chứa một ít hạt ngũ cốc để khi tên lọt vào sẽ cắm xuống lớp ngũ cốc mà không bật trả ra.

+ Mũi tên: Được làm bằng thứ gỗ chắc và dẻo, dài khoảng 65 đến 80cm, một đầu tròn, một đầu dẹt, ở giữa thon nhỏ, nên có sự đòn hồi. Bộ mũi tên gồm 12 chiếc, tượng trưng cho 12 tháng trong năm.

+ Con cốc: Là một mảnh gỗ hình bầu dục, dài 40cm, rộng 25cm, cao 5cm. Đây là vật để những mũi tên sẽ gõ vào rồi bật ngược lên, trước khi bay về phía miệng bình.

Ngoài ra, còn có thêm cái ống gỗ đựng những thẻ nhỏ để tính điểm cho những lần ném tên lọt vào miệng bình. Có bao nhiêu tên thì có bấy nhiêu thẻ.

Theo bài viết của R.Orband, cuộc chơi thường song hành với những tiệc rượu trong các cuộc gặp mặt. Chủ nhân cuộc rượu sẽ mang các thứ cần thiết cho trò chơi đầu hồ ra bày trên chiếc chiếu hoa trải giữa nhà (hoặc sân), rồi ngỏ lời: "Thưa quý khách, sau khi được mời quý khách dùng chén rượu nhẹ, nay chúng tôi dâng lên một cái bình xấu xí và vài ba mũi tên cong queo để quý vị giải trí". Thông thường, khách cũng ý nhị đáp lại: "Kính thưa quý chủ nhân, chúng tôi đã được dùng rượu ngon và những món ăn tuyệt trần, nay lại được tham dự

một trò giải trí tao nhã và quý phái, hẳn vinh dự đó lớn quá. Chúng tôi không dám nhận lời". Gia chủ khiêm nhường và kiên nhẫn nhắc lại lời mời cho đến lúc tất cả cùng cử tửu (nâng chén) chúc sức khoẻ, coi như chấp thuận lời mời. ấy là lúc trò chơi bắt đầu.

Sau khi công bố cách thức và thể lệ cuộc chơi, mỗi người dự cuộc đều nhận được 4 mũi tên. Người chơi đứng cách con cốc gỗ chừng ba bước chân, lần lượt ném 4 mũi tên, sao cho nó phải gõ vào con cốc, bật lên, rồi bay lọt vào miệng bình là được 1 điểm và được nhận 1 chiếc thẻ. Người nào chưa có lệnh mà ném tên đi hoặc đứng không đúng chỗ quy định sẽ không được tính điểm và không được nhận thẻ. Người nào được 3 thẻ trở lên coi như thắng cuộc. Họ sẽ được quyền mời rượu mọi người mà không ai có quyền từ chối. Đồng thời, họ được tiếp tục điều khiển cuộc chơi. Để cuộc chơi thêm phần ngoạn mục và sinh động, người ta thường mời một ban nhạc đến giúp vui. Ban nhạc thường chơi một bản nhạc, có tên là Đầu hồ, để phụ họa cho cuộc so tài(6).

Có thể nói, đầu hồ là một trò chơi tao nhã, không nặng tính ăn thua, sát phạt, nên được giới quyền quý, thức giả ở Huế xưa ưa chuộng. Tiếc rằng, trò này đã bị phôi pha trong một thời gian dài, khiến ở Huế nay không còn ai chơi được trò này. Tuy vậy, những bộ đầu hồ vẫn còn được bảo lưu ở một số nơi tại Huế.

B- Những bộ đầu hồ hiện còn ở Huế:

Ở Huế hiện còn lưu giữ ít nhất 5 bộ đầu hồ. Trong đó, 4 bộ là cổ vật thuộc Bảo tàng Mỹ thuật Cung đình Huế (BTMTCĐ Huế); bộ còn lại là trân bảo của từ đường Ngọc Sơn công chúa, con vua Đồng Khánh. Đáng chú ý là sưu tập các bộ đầu hồ ở BTMTCĐ Huế, bởi chúng rất đa dạng về chất liệu và hình dáng.

1- Bộ đầu hồ bằng đồng tráng men pháp lam: Đây là 1 trong những bộ đầu hồ đã được R.Orband giới thiệu trong bài viết in trên BAVH năm 1917, Bộ đầu hồ này trước đây được trưng bày trong điện Hoà Khiêm (trong lăng Tự Đức), nay được trưng bày trong BTMTCĐ Huế.

Bộ đầu hồ này làm bằng đồng thau, gồm chiếc bình có eo, gắn với phần đế qua các chi tiết trang trí làm bằng pháp lam. Chiều cao của bộ đầu hồ là 61cm, riêng chiếc bình cao 40cm.

Chiếc bình có dáng một bầu đựng rượu. Miệng bình rộng 5cm, phía trên có gắn cái họng

bằng ngọc thạch màu trắng, cao 3cm. Vành ngoài miệng bình là những dải trang trí theo dạng hồi văn được gắn thêm vào, gồm 1 hàng thủy tinh màu khảm vào 19 chiếc khuy đồng bao quanh vành miệng và 6 chiếc lá bằng pháp lam xuôi xuống cổ bình. Thân trên và thân dưới của bình đều có gắn những sợi chỉ đồng uốn thành hình các bông hoa và đám mây có gắn thuỷ tinh màu. Bên ngoài eo bình có gắn các chi tiết trang trí bằng pháp lam, gồm 2 dải hồi văn lá cúc và 2 hình doi ngậm tua bằng pháp lam.

Phần đế gồm 2 vành đồng nối với nhau bởi 4 chi tiết bằng pháp lam tạo dáng như những chiếc lá. Vành đế phía trên hình đới cầu, bên ngoài gắn thêm một dải khuy đồng nạm thuỷ tinh màu và các đồ án trang trí mây hoá cúc bằng pháp lam. Vành đế phía dưới có hình vành khăn, mặt ngoài chia thành các ô chữ nhật bởi các sợi chỉ đồng. Đế có 4 chân bên dưới, được phủ men pháp lam màu xanh (nhưng đã bị bong khá nhiều). Theo R.Orband, trong lòng đế có chiếc trống, một vật không thể thiếu trong trò chơi đầu hồ. Chiếc trống này đã mất. Nhiều chi tiết trang trí bằng pháp lam trên thân hồ cũng đã bong men hoặc rơi mất các hạt thủy tinh màu.

Ngoài bộ đầu hồ này, trong bài viết nói trên, R.Orband có giới thiệu 1 bộ đầu hồ khác (kèm hình vẽ), cũng làm bằng đồng thau, quanh thân có nạm nhiều ngọc thạch và thuỷ tinh màu, theo các kiểu thức trang trí Ả Rập. Bộ đầu hồ này không rõ nay lưu lạc phương nào.

2-Bộ đầu hồ bằng gỗ cẩn xà cừ: Đây là bộ đầu hồ tiêu biểu nhất trong số những bộ đầu hồ còn lại ở Huế, hiện đang trưng bày tại BTMTCĐ Huế. Đầu hồ làm bằng gỗ, gồm nhiều bộ phận ghép lại.

Phần chính là chiếc bình dáng nêm rượu 2 bầu, có eo ở giữa, cao 56cm. Cổ bình hình trụ, miệng loe. Bầu trên và bầu dưới của chiếc bình là 2 phần riêng biệt, liên kết với nhau qua một khớp nối ở eo bình. Bên ngoài thành bình khảm xà cừ các đồ án rồng, mây (phần trên) và bát tiên (phần dưới). Trên cổ chiếc bình chính có gắn 2 chiếc bình nhỏ, cao 14cm, hình dáng tương tự bình chính. Được biết, 2 chiếc bình này được gắn vào để dành cho những tay chơi thượng thặng, có thể ném thẻ lọt vào miệng các chiếc bình nhỏ này.

Phần đế phía dưới cao 24,5cm, được tạo dáng như những chiếc đôn vẫn dùng để bày chậu hoa cảnh trong cung điện ở Huế. Mặt đế hình chiếc đĩa, phía ngoài khảm dải văn hoa thị bằng xà cừ hình long, lân, quy, phụng và 4 vật trong bộ bát bửu gồm: Tù và, quạt ba tiêu, đàn tỳ bà và cuốn thư.

Bộ đầu hồ này được đặt trên một chân đế thứ hai, làm bằng loại gỗ khác với bộ đầu hồ và không có các trang trí khảm xà cừ. Bên trong chân đế này có đặt chiếc trống bịt da một mặt.

Những nét chạm khảm trên bộ đầu hồ này rất tinh tế và trau chuốt, khiến chiếc bình trở thành một tác phẩm nghệ thuật thực sự, xứng đáng là một trong những cổ vật có giá trị trong BTMTCĐ Huế. Tuy nhiên, tình trạng hiện tại của chiếc bình không còn hoàn hảo - một số chi tiết trang trí của bình đã bị gãy, vỡ.

3- Bộ đầu hồ bằng gỗ, không chạm trổ: Lai lịch bộ đầu hồ này khá thú vị. Năm 1988, tại khách sạn Drouot, Paris có cuộc bán đấu giá các cổ vật từ Châu Á, trong đó có 282 cổ vật Việt Nam, thuộc sưu tập của ông Cổ Trung Ngươn, một nhà sưu tập cổ vật ở Sài Gòn trước đây. Nhận thấy đây là những cổ vật có xuất xứ từ triều đình Huế, cựu hoàng Bảo Đại đã khởi kiện lên Toà thượng thẩm Pháp để đòi lại cho Huế. Đại sứ quán Việt Nam tại Pháp cũng vào cuộc, ủng hộ cựu hoàng Bảo Đại, nhưng do luật lệ về cổ vật ở mỗi nơi mỗi khác nên vụ tranh tụng không đi đến đâu. Tuy nhiên, chủ nhân số cổ vật kia đã tặng lại cho Huế hai món. Đó là chiếc bàn trà có khung bằng gỗ sơn son thếp vàng nhưng mặt bàn làm bằng sứ trắng vẽ lam và bộ đầu hồ này (bằng gỗ kiền kiền). Hai cổ vật này đã được chuyển trả lại cho Huế sau bao năm tháng lưu lạc chốn trời Tây và hiện đang được bảo quản trong kho của BTMTCĐ Huế.

Bộ đầu hồ có hình dáng giống bộ đầu hồ bằng gỗ cẩn xà cừ, nhưng có đôi điểm khác biệt: Miệng bình không loe, cổ bình ngắn hơn và không có 2 chiếc bình nhỏ gắn trên cổ bình lớn, không có các chi tiết trang trí bằng xà cừ. Phần chính cũng là chiếc bình dáng nêm rượu cao 36cm, gồm 2 phần tách biệt, kết nối với nhau ở eo bình phần đế bên dưới gồm 2 phần, gắn với nhau thông qua một khớp nối. Phần trên hình chiếc đôn có 4 chân, phần dưới hình một chiếc đĩa cao chân, bên trong có chứa chiếc trống nhỏ. Tổng chiều cao phần đế là

25,5cm. Ngoài ra, còn có một bộ mũi tên gỗ, gồm 6 chiếc, dài 80cm. Tình trạng bộ đầu hồ này khá tốt, chỉ có một đường nứt dọc thân dài khoảng 20cm, có lẽ do sự co rút của gỗ, nhưng đã được làm kín bằng keo và bột gỗ.

4-Bộ đầu hồ bằng sứ: Chiếc đầu hồ này hiện đang trưng bày tại BTMTCĐ Huế. Đó là một cổ vật thuộc nhóm đồ sứ do triều Nguyễn ký kiểu tại Trung Hoa. Bộ đầu hồ này chỉ có một chiếc bình không đáy, không có chân đế như những bộ đầu hồ khác. Bình cũng có hình dáng nậm rượu 2 bầu, cao 38cm. Miệng bình hơi loe, lòng bình là một hình trụ rỗng thông từ miệng xuống đáy. Thành ngoài bình trang trí đồ án lưỡng long hý thuỷ (hai rồng giốn nước) bằng màu xanh cobalt dưới lớp men phủ. Dưới đáy bình có một khoanh trong, đường kính khoảng 20cm, không được tráng men, và có những đường gờ nhỏ. Đầu hiệu này cho biết chiếc bình còn có thêm một bộ phận khác ở dưới, có thể là một cái đế, bên trong gắn chiếc trống nhỏ, tương tự như những bộ đầu hồ khác ở Huế. Khảo sát xương đất, chất men và màu, kỹ thuật trang trí trên chiếc bình này cho thấy nó là đồ sứ được sản xuất tại Trung Hoa, nhưng motif trang trí trên thành bình lại theo phong cách Huế, thể hiện ở các chi tiết như: Đầu rồng, vây lưng rồng, đuôi rồng, cách xếp vảy rồng, các đám mây và văn thuỷ ba. Điều này chứng tỏ đây là một món đồ sứ ký kiểu và đồ ngự dụng (dành cho vua dùng) bởi con rồng được vẽ với 5 móng, một dấu hiệu chỉ có trên đồ ngự dụng. Tình trạng chiếc bình này còn rất tốt.

5- Bộ đầu hồ bằng gỗ ở từ đường Ngọc Sơn công chúa: Bộ đầu hồ này có từ thời Đồng Khánh (1886 - 1888), nay là bảo vật của từ đường Ngọc Sơn công chúa (số 29, đường Nguyễn Chí Thanh, thành phố Huế).

Bộ đầu hồ này làm bằng gỗ mun, cao 60,7cm, riêng chiếc bình cao 40,7cm. Hình dáng bộ đầu hồ này tương tự bộ đầu hồ bằng gỗ đang bảo quản trong kho BTMTCĐ Huế.

Gia chủ vẫn còn giữ được 7 mũi tên bằng gỗ, dài khoảng 78-80cm. Trong trận lụt năm 1999, mặt chiếc trống bị thủng, sau đó đã được bít lại như cũ. Tình trạng bộ đầu hồ này vẫn còn hoàn hảo.

Trò chơi đầu hồ đã thất truyền ở Huế khá lâu. Tuy nhiên, vừa qua Trung tâm Bảo tồn di tích cố đô Huế đã cho phục chế 1 bộ đầu hồ bằng gỗ dựa trên mẫu chiếc đầu hồ bằng gỗ cẩn xà cừ (thuộc sưu tập đầu hồ của BTMTCĐ Huế), cùng với bộ tên gỗ, đưa vào đặt trong Duyệt Thị Đường để du khách có thể thử sức trong trò chơi khéo léo và công phu này. Có thể thấy rằng, trò chơi đầu hồ, tuy khai sinh ở Trung Hoa, nhưng lại được người Huế ưa chuộng và nâng cao trong kỹ năng biểu diễn cũng như sáng tạo thêm trong việc tạo dáng và sử dụng chất liệu để chế tác nên các bộ đầu hồ. Đó chính là nét đặc biệt của trò chơi đầu hồ và các bộ đầu hồ ở Huế.

T.D.A.8

Chú thích:

- 1) Nhật dụng bách khoa toàn thư, Thương vụ ấn thư quán phát hành, Đà Bắc, 1995, tr. 5330-5335.
- 2) Kích thước dùng trong sách này theo hệ thống đo lường Trung Hoa: 1 thước = 10 tấc = 40cm.
- 3) Năm 1999, khi đi học ở Hàn Quốc, tôi có đến thăm Bảo tàng Hwajong ở ngoại ô Seoul và thấy người ta trưng bày trong bảo tàng những chiếc đầu hồ bằng đồng tương tự những chiếc hình vẽ đầu hồ trong cuốn Nhật dụng bách khoa toàn thư. Bên ngoài bảo tàng, trong khu vực giải trí, người ta cũng đặt một chiếc đầu hồ phục chế, cùng với những mũi tên gỗ và thu hút rất nhiều du khách tham gia trò chơi này.
- 4) R.Orband, *Les Đáu Hồ du tombeau de Tu Đúc*, BAVH, N0. 2, 1917, p. 105 và Phan Thuận An "Đầu hồ một trò chơi vương giả ở Huế xưa" Bảo tàng Mỹ thuật Cung đình Huế, tập 2, Trung tâm BTDTCĐ Huế xuất bản, 1997, tr. 71-73.
- 5) R.Orband, Tài liệu đã dẫn, p. 107
- 6) R.Orband, tài liệu đã dẫn, p. 108.

SUMMARY: "DAU HO" GAME AND "DAU HO" TOOLKITS IN HUE

The article introduced "dau ho", a game originated from China. After having imported to Vietnam, it became most favorite by aristocracy in the Nguyen Dynasty. The author described 5 "dau ho" toolkits existing in Hue and how to play the game, bringing the readers back to an original game in the ancient Hue although it is now falling into oblivion.